

власних споминів і причинків у підстави цього нарису лягли дуже точні дані, достарчені старшиною січових стрільців Осипом Думіном, і спомини старшин січових стрільців: А. Мельника, Р. Сушка, А. Кмети, Ю. Осипенка, М. Кураха, С. Козака, д-ра І. Рихла, Ф. Микуляка, А. Жуківського, Д. Герчанівського, І. Чмоли, В. Зарицького, С. Білодуба, М. Завбермана, М. Вацика, Ф. Бориса, Ф. Мамчура, М. Пікаса, І. Данькова, І. Максимяка, В. Чубатого, П. Подолуха, І. Татаринського, І. Гончаренка, Є. Зиблікевича, Р. Дашкевича, І. Кичуна, А. Домарадського, В. Соловчука, І. Пака, Філоновича й О. Вудкевича. Деякі подробиці цього нарису подали поза січового стрілецтва дд. Б. Гомзин і П. Богацький, яким за те належить окрема подяка.

І. ПЕРЕДІСТОРІЯ СІЧОВОГО СТІЛЕЦТВА

Примітивізм передвоєнної української політичної думки. Світанок української національно-військової думки в 1912 році. Вплив нового українського національно-військового руху на українське громадянство в Галичині. Вибух великої війни 1914 року. Українські січові стрільці. Вплив революції 1917 року.

1.

Первопочинів січового стрілецтва слід шукати не щойно 19 листопада 1917 року, коли 22 українці, полонені із австрійської армії, перейшли з табору полонених в Дарниці біля Києва в столицю України, щоб дати початок організації січових стрільців, а багато вчасніше: в перших українських тайних організаціях у Галичині на розквіті української національно-військової думки, у 1912 році. Бо з цих організацій вийшла й у них творила свою думку відродження збройної сили української нації, як головного засобу здобуття української державності, більшість перших організаторів січового стрілецтва: тих його старшин і рядовиків, що стали його ідейними провідниками на початках його існування.

Замисли збройної боротьби за українську державність зародилися в несприятливих умовах. 1911 рік застав був ще незакінчений, хоч столітній уже, процес національно-культурного відродження українського народу. Думка про національну окремішність України встигла захопити ще лише розмірно дуже незначні кола інтелігенції, що вийшла з української етнографічної маси; в саму цю масу просякнула вона ще назагал беручи дуже плитко, а на широких областях України навіть цілком непомітно. Такий непевний, хиткий ґрунт народу, який навіть з національно-культурного боку далеко ще не був забезпечений перед етнічною русифікацією і колонізацією, був, розуміється, ще аж занадто безплідний, щоби з нього могла вирости дійсна, жива, ні в кого не наслідувана державницька тенденція.

Розуміння того, що український народ був у своїй масі національно несвідомий, мало вирішальний вплив на українську національно-політичну думку. Вона мусила звернутися головно в напрямі шукання засобів, які найлегше й найшвидше дали б змогу розвинутися перш усього українській національній культурі. З уваги на безсилля українського на-

роду були дуже небажані хоч би й найменші перешкоди з боку займанщицьких держав — Австрії й Росії. Тому одною з найважливіших функцій української політики мусило стати переконування займанщицьких держав, що скріплення національної свідомості й культури українського народу не ослабить його лояльності до здобувчої держави. Тактика лоялізму, на який ніби-то в українським національним інтересі не сміла впасти ні тіль підозріння, перемінилася в аксіому української політичної думки. З її погляду українські національно-державницькі мрії мусили видаватися шкідливими для національної справи викликуванням недовір'я, а зати́м і гноблення українського життя займанщицькими державами. Від такої тактики до признання, що перебування України під владою займанщицьких держав є не лише вічне, але й при змінених умовах може бути бажане й корисне для українського народу, був тільки один крок. Цей крок і зробив загал українського громадянства по цей і той бік Збруча. Його думка не посміла й не хотіла сягнути далі поза автономію українських земель у межах займанщицьких держав, як єдинокорисну для української справи її розв'язку. Ця наскрізь лоялістична національно-політична думка загалу всього — без огляду на австро-російський кордон — українського громадянства проявилася в найчистішій формі в австрійській займанщині, бо конституційний устрій Австрії легше дозволяв українцям зжитися з нею. На Наддніпрянщині ж, де царат занадто безоглядно нищив українське національне життя, український лоялізм до Росії став лоялізмом не до існуючого царського, а до майбутнього, демократичного Петрограда, для якого українство вже не буде "крамолою", Російську державність підставлено там "всеросійською революційною демократією", як майбутнім володарем Росії. Це й надавало українській політичній думці Наддніпрянщини деяку революційну окраску, яка, проте, з ідеєю самостійної української державності не мала нічого спільного.

При таких поглядах і настроях загалу української суспільності не було місця для української державницької ідеї як напрямної народних змагань. Цю ідею проголосили були "в принципі" деякі соціалістичні українські течії ще наприкінці XIX століття, але вона була лише логічним висновком соціалістичної ідеї взагалі, ідеї повного визволення людини з "поневолення" у всіх його формах. Таким чином це не була ніяка своя власна жива тенденція й думка самої ж таки України, тільки запозичений із чужини, від Заходу, продукт демократичного розвитку всієї Європи. В такій генезі пізніших

українських державницьких змагань у 1917 — 1920 роках і крилося якраз джерело державотворчої слабості тогочасної України. Бо як холодна, логічна категорія, що не випливала ні з почувань, ані потреб української суспільності, така національно-державницька українська ідея була чужа й незрозуміла загалові. Як теоретичний принцип вона прийнялася зрештою лише в нечисленних гуртах соціалістичної молоді — і то майже виключно тільки в Галичині, у вирішальній мірі під впливом польської соціалістичної національно-державницької думки. Українські ж соціалістичні течії Наддніпрянщини, що стояли під впливом московського соціалістичного руху, для якого, як для руху внутрідержавної нації, питання національно-державного визволення взагалі не існувало, не прийняли навіть такої ідеї української державності. Без практичного значення осталися теж і органічно з історичного ґрунту самої ж таки України вирослі національно-державницькі мрії розкиданих по всій Україні фантастів, зроджені із захоплення бувальщиною українського народу. Бо вони ставили ідею української державності в гурті відірваних від сучасного життя національно-історичних пам'яток і святощів. Та все ж, хоч і твором здебільше логічної спекуляції, чужим загалові громадянства, але були в 1911 році натяки на можливість українських державницьких змагань, колись у дуже ще, як здавалося, віддаленому майбутньому. Це були наче передвісники перетворення української лише культурної нації в політичну. Бо ці натяки на власну державність могла перемінити в ціль практичних змагань всяка європейська завір'юха, яка розвіяла б в українським громадянстві звичку думати, що міжнародне положення України, яке осталося більше сотні літ, уже незмінне і яка за прикладом інших поневолених народів штовхнула б згідно з ідеями демократизму теж і Україну на шлях національно-державницьких змагань.

2.

Вирішальним моментом для популяризації думки про українську державність, як ідеї не цілком відірваної від життя, стала можливість зміни європейського положення, що виявилась у 1912 році, зміни довшеної міжнародними потугами, рівними силі австрійської та російської держав. Вже від 1908 року в Європі не переводились гострі міждержавні непорозуміння. У всіх європейських державах наввищережки поча-

лось озброєння, щоб швидше дійти до повної воєнної готовності. Завірюха на Балканах довела нарешті в 1912 році воєнну гарячку, що захопила була цілий ряд європейських держав, до найвищого ступеня кипіння. В тому році показалося, що десятиліттями миру закріплована європейська рівновага кожної хвилини може розвалитися, що над Європою кожного дня може розгулятися воєнна хуртовина, якій рівної не знає світ.

Сподівання великих воєнних подій заворушили думкою всіх поневоленних народів, у яких національно-державницький рух був хоч трохи живий і популярний. Усі вони обіцяли собі, що результатом грядущої війни буде така зміна карти Європи, яка їм бажана. До вислову почала приходити їхня власна національна енергія й кристалізувала думку, що вони не можуть бути пасивними свідками подій, а мусять узяти в них активну збройну участь в ім'я свого визволення. Отже, був це рік відродження національного мілітаризму поневоленних народів, в їх числі й польського, в австрійській займанщині. Чимраз ширші кола польського громадянства почала тоді захоплювати польська ідеологічна національно-військова література, яка доказувала, що Польща може чекати свого визволення лише підіймаючи збройну партизанську й терористичну боротьбу проти займанців, переведену конспіративною національно-революційною польською армією, яка теж прийняла б участь у грядущих європейських війнах, як окремішня сила.

Цій літературі судилося мати вирішальний вплив теж на українську молодь у Галичині. Воєнна небезпека 1912 року принесла непевність і нервові напруження й серед деякої, в першу чергу, молодшої частини української галицької суспільності. Бо ця небезпека перекидала звичний спосіб думок громадянства й ставила перед його очима можливості, до яких воно ніколи не займало ніякого становища: можливості пересунути австрійсько-російський кордон на українських землях без участі й волі українського народу, отже, й небезпеку, що й галицькі українці, яким досі жилося під владою Австрії більш-менш вільно, попадуть у російську "тюрму народів". Це вимагало негайної відповіді, що слід робити українському народові, щоби хоч трохи вплинути на майбутню свою долю. Її дала якраз тогочасна польська ідеологічна національно-військова література, бо ситуація польського народу була аналогічна до українського: український народ повинен зорганізувати свою власну збройну силу, щоб не лише відбороняти більш-менш вільну Галичину від російського поневолення, але й використати нагоду й визволити ще й

деяку частину Наддніпрянщини з-під російського ярма для самостійного національно-державного життя. Таким чином холодна, логічна, відірвана від життя категорія — українська національно-державницька думка — нараз набирала живої плоти, вона ставала реальною метою, що поривала своєю сміливістю. Така ідея могла захопити й справді захопила найкращу частину української молоді в Галичині.

Англійська ідея пласту (скавтіngu) й глухі вістки про тайні польські військові організації показали цій галицькій українській молоді, як слід організувати збройну силу. Так-то спершу серед гімназійної, швидко потім і університетської української молоді у Львові повстають перші українські таємні військові товариства. Ідея революційного українського війська, що підніме боротьбу за недосяжну, як недавно видавалося, мрію — українську державність, — швидко захоплює чимраз ширші кола молоді, і тайні військові організації української молоді починають засновуватись і в інших галицьких містах поза Львовом. Без фахово-військових провідників почала ця молодь займатись військовою самоосвітою. Її військовими підручниками були статuti австрійської армії й нечисленні ще поки що польські фахово-військові видання. Зорганізована в своїх військових товариствах українська молодь муштрує в погідну чи дощову погоду, іноді й під час снігової завірюхи, робить бойові вправи й походи вдень і вночі. Багато було в цьому молодечому пориві найнового й недоцільного з фахово-військового погляду, але — національним воякою ставав оце юнак, що ніколи в ніякій армії не служив і навіть не мав учителя, що пройшов би хоч яку військову службу. І все ж ці найвні організації гімназистів видали навіть перші українські фахово-військові підручники, віддруковані в одній чи двох сотнях примірників на шапірографі. Цих підручників, зокрема досить доброго підручника, переробки з польського, про розвідчу службу, що вивчив пізніших українських січових стрільців на добрих у своїм часі розвідників, вживали ще під час великої війни в 1914 році в рядах українських січових стрільців.

Тим часом гостре міжнародне напруження 1912 року минулося. Життя пішло на чейто давніми, спокійними шляхами. Та все ж озброєння європейських держав не вгавало, й усі вони робили енергійні зусилля, щоби серед свого населення спопуляризувати мілітаризм. Тому Австрія звернула увагу на відродження протиросійського польського мілітаризму і щоби допомогти його розвитку — дала дозвіл на створення легальних польських військових товариств. Із цієї легальної

можливості скористалися теж українці, і вже весною 1913 року заклалася у Львові, за почином "Українського січового союзу" (УСС), перша явна українська військова організація, що прийняла назву "Стрілецького товариства", а згодом, по затвердженні статуту, назву "Українських січових стрільців", яка пізніше перейшла на українських січових стрільців — легіон при австрійській армії 1914 року — і на київських січових стрільців у 1917 році. Вперше прилюдно з'явилися озброєні українські вояки, одягнені в свою окремішню військову форму.

3.

Загал галицького українського громадянства прийняв появу перших січових стрільців насмішливо, бо воєнне напруження 1912 року швидко проминуло, не лишивши в його думці ніяких слідів. Для нього європейський міжнародний овид даліше зостався цілком незахмарений; і на його погляд, європейському мирові рішуче ніщо не загрожувало. Але після заснування першої легальної організації "Січових стрільців" думка створити власне національне військо вже не згасла. Особливо "Січові стрільці II" у Львові стали надзвичайно популярні серед українського львівського міщанства й робітництва, що гуртувалися у львівській "Січі", і швидко в них зібралося кілька сотень членів. Рівночасно з великим розмахом організувались у всій Галичині польські "Стрілецькі товариства". Успіх організації "Січових стрільців II" при львівській "Січі", головно бажання конкуренції з подібними польськими товариствами швидко призвичаїли загал українського громадянства до національно-військової новинки: вона не лише перестала видаватися смішною, але навпаки — почала манити.

І так, наприкінці 1913 року в усій Галичині товариство "Січ", а за ним подібне українське товариство "Сокіл" почали формувати свої відділи січових і сокільських стрільців, щоби військовими справами зацікавити своїх членів. У всій цій організації назагал не було ніякої глибокої думки. Товариства, що формували українські військові відділи, не об'єднались під спільним штабом і навіть не створили ніякої програми фахово-військової підготовки, ні фахово-військових шкіл. Між ними пішли сварки й дрібничкові інтриги, а вартість їхньої військово-вишкільної праці була дуже незначна. Більше уваги присвячував стрілецьким товариствам тільки Український

січовий союз, який об'єднав у собі товариства "Українських січових стрільців", створив у себе з делегатів двох стрілецьких товариств у Львові стрілецьку секцію, яка давала товариствам напрям праці, присвятив стрілецьким справам частину свого органу "Січові вісті" і видав перший друкований "Правильник піхотинця", якого вживали потім увесь час УСС, а далі вся Українська галицька армія і СС.

Легальна можливість, правда, швидко спопуляризувала українську національно-військову справу, але рівночасно затемнила її ідеологічний характер. В давніших тайних військових товариствах обережно підбирано членів, і ці товариства справді розвивали самостійну, не зв'язану ні з чим постороннім українську національно-державницьку думку. Потім до легальних стрілецьких товариств попадав усякий елемент, а зрештою їхні організатори за невеликими виїмками здебільше взагалі не розуміли важливого національно-політичного значення, яке може мати ними ж творений військовий рух. Між усіма стрілецькими товариствами вирізняється товариство "УСС II" у Львові, яке принципово відкидало поміч Австрії (Австрія допомагала польським стрілецьким товариствам і до того стреміли деякі українські стрілецькі товариства) і саме закупило собі зброю, з якою потім вирушило й на війну. Зброю купували собі самі й товариства у Бориславі, Ясениці Сільній і Тустановичах. Але назагал думки більшості членів українських стрілецьких товариств нітрохи не виростили понад австрофільські лоялістичні настрої загалу українського громадянства в Галичині. Таким чином дві цілком суперечні ідеї: самостійницько-державницька й австрійсько-лоялістична на практиці сплелися в поглядах чи не величезної більшості членів і організаторів різних стрілецьких товариств в одне, і в їхніх думках український національний інтерес цілком покrywся з австрійським державним інтересом, не лише не ослабляючи, а навпаки — скріплюючи масовий український австрофільський лоялізм у Галичині. Але, хоч і так, українська національно-державна думка бодай перестала бути незрозуміла ширшим колам українського громадянства в Галичині: хоч і зіпсовану австрійським лоялізмом, а все-таки її ширили стрілецькі товариства.

З військових виступів перших українських військових організацій годиться відмітити загальні військові вправи (маневри), які влаштували УСС II і повітова "Січ" у Львові у квітні 1914 року. У вправах взяли участь також "Січ" Львівського й Бобрецького повітів у числі до 800 чоловік. Це